

Uniwersytet Gdański
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii
mgr Robert Mroczek

Rozprawa doktorska pt. Transgraniczny charakter przestępstwa handlu ludźmi. Zagadnienia prawnokarne i kryminologiczne, napisana pod kierunkiem dr hab. Jacka Potulskiego, prof. UG.

Streszczenie

Problematyka handlu ludźmi z dogmatycznego, karnoprawnego i kryminologicznego punktu widzenia stanowi przedmiot aktywnej międzynarodowej, europejskiej oraz krajowej działalności prawodawczej i żywego zainteresowania nauki prawa. Powyższy stan rzeczy wynika po pierwsze, ze społecznego realnego zagrożenia jakie stanowi przestępstwo handlu ludźmi, które jest jednym z najgroźniejszych przestępstw skierowanych przeciwko osobie. Jak podają aktualne międzynarodowe, europejskie oraz krajowe raporty dotyczące analizy zjawiska handlu ludźmi, co roku na świecie około dwóch milionów ludzi pada ofiarą tego przestępstwa, a jedną trzecią wszystkich wykrytych ofiar stanowią dzieci. Większość zidentyfikowanych ofiar stanowią migranci, a szczególnie narażone są osoby marginalizowane i ubogie. Przestępcy w łańcuchu powiązań werbują ofiary z ubogich gospodarstw domowych, rodzin dysfunkcyjnych lub dzieci, które są porzucone lub pozostają bez opieki rodzicielskiej, zwłaszcza w krajach o niskich dochodach. Dostrzega się również okoliczności powstawania tego zjawiska w takich sektorach jak wykorzystywanie seksualne kobiet i dzieci przez siły pokojowe i żołnierzy, handel ludźmi sportowcami, eksterytorialna dziecięca turystyka seksualna, oraz wykorzystanie dzieci jako żołnierzy. Dominującą na świecie i w Europie formą wykorzystania jest eksploatacja seksualna i wykorzystanie w prostytucji, w Polsce od kilku lat obserwuje się dynamiczny wzrost wykorzystania ofiar w pracy lub usługach o charakterze przymusowym. Niestety liczba udokumentowanych ofiar rośnie, a całkowita liczba ofiar z powodu niewykrycia wszystkich przypadków handlu ludźmi wciąż nie jest znana. Po drugie, z karnoprawnego punktu widzenia ważna jest regulacja definicji handlu ludźmi w odniesieniu do współczesnych form wykorzystania ofiar, także w perspektywie transgranicznej. Prawo polskie z pewnym opóźnieniem zaczęło dostrzegać problemy interpretacyjne przestępstwa handlu ludźmi, związane z brakiem legalnej definicji handlu ludźmi w prawie polskim.

Różnorodność komentarzy i opinii doktryny odzwierciedlające się w wyrokach sądowych przed wprowadzeniem do kodeksu karnego definicji handlu ludźmi w 2010 roku, zasługuje i wymaga szczegółowego omówienia w kontekście wykładni terminu jak i podstawowych problemów interpretacyjnych. Zaś sama definicja oraz przepis sankcyjny zdaje się nie do końca eliminować problemów prawa karnego materialnego w tym zakresie. Z jednej strony przepis zawęża zakres kryminalizacji, uznając za znamiona wyłącznie te czynności sprawcze, które są wskazane wprost w jego legalnej definicji, z drugiej strony sprzyja postulatowi pewności prawa i określoności danego przestępstwa. Po trzecie, handel ludźmi jest rodzajem przestępczości, który ewaluje i dostosowuje się do danych warunków społeczno - gospodarczych, o czym świadczy wielość form wykorzystania ofiar. Nadto współczesne ruchy migracyjne o nieoszacowanych rozmiarach, powodujące poszukiwanie przez pracownika pracodawcy poza granicami własnego kraju, stwarzają warunki do możliwości jego wykorzystania w najszybciej rozwijającym się współcześnie obszarze tego przestępstwa, jakim jest praca lub usługi o charakterze przymusowym. Należy zatem dokonywać stałej, skutecznej i badawczej aktualizacji zjawiska handlu ludźmi w kontekście aktualnych zmian prawnych, społecznych, ekonomicznych i migracyjnych. Po czwarte, relacja sprawca - ofiara w kontekście współczesnego wykorzystania, rozgrywająca się na płaszczyźnie transgranicznej. Uniwersalny sprawca, dostosowujący się do kryterium przestępczego popytu, działa racjonalnie i strategicznie planując przestępstwo w wysoko wyspecjalizowanym podziale ról grupy osób rezydujących w poszczególnych państwach. To nie przypadek, iż rekruter w większości przypadków przestępstwa handlu ludźmi jest tego samego obywatelstwa co ofiara, a sprawca transportujący ofiarę, a następnie dostarczający, przekazujący lub przyjmujący, to zupełnie inna osoba, choć powiązana w przestępczym łańcuchu. Ekonomiczna przyczyna, która popycha ofiary do naiwnej ufności wobec oferenta, staje się początkiem transgranicznej podróży, z której ofiara nie potrafi, lub nie jest w stanie bez pomocy wyspecjalizowanych instytucji i narzędzi prawnych powrócić.

Większość źródeł, zwłaszcza krajowych, traktuje transgraniczność handlu ludźmi jedynie w odniesieniu do kraju: pochodzenia, tymczasowego tranzytu lub docelowego wykorzystania. Takie uogólnienie w świetle skali i skomplikowania tego zjawiska nie jest wystarczające, zwłaszcza dla przestępstwa, które przekracza granice nie tylko jednego państwa i istnieje ponad państwowymi granicami. Wobec ciągłych zmian w proporcjach form wykorzystywania ofiar w ramach przestępstwa handlu ludźmi, autor dostrzega potrzebę ciągłej weryfikacji zarówno przepisów gwarantujących karalność wszystkich identyfikowanych form wykorzystania, a zwłaszcza pracy lub usług o charakterze przymusowym, jak również

przepisów gwarantujących ochronę ofiar. Zobrazowanie fenomenu zjawiska służyć ma nie tyle pokazaniu jaki handel ludźmi jest, ale co należy zrobić aby skutecznie mu zapobiegać. Gromadzone dane nie mogą pozostawać w oderwaniu od analitycznych koncepcji w zakresie oceny stosowanych narzędzi w walce z tym procederem. Jednym z kluczowych zadań pracy, jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie materialnoprawne: Czy stosowane przez prawodawcę przepisy, procedury i instytucje prawne są wystarczające i spełniają swoją odstraszającą rolę w eliminacji procederu handlu ludźmi w obszarze transgranicznym? A jeśli nie, to co należy zmienić, aby ograniczyć rosnącą skalę przestępstwa handlu ludźmi? Oraz, czy stosowane narzędzia do walki z przestępcami są wystarczające i spełniają przyjęte założenia? Niniejsza dysertacja poprzez analizę prawnokarnych przyczyn i skutków transgranicznego charakteru przestępstwa handlu ludźmi jest także próbą odpowiedzi na pytania: Dlaczego handel ludźmi ma zasięg transgraniczny? Dlaczego nie ogranicza się lokalnie? Dlaczego pomimo sankcjonowania w większości europejskich krajów za zbrodnię, doskonale rozwija się w demokratycznych społeczeństwach XXI wieku? Dlaczego istnieje popyt na przestępczą eksploatację drugiego człowieka?

U założeń niniejszej rozprawy leży zgodna opinia, iż przestępstwo handlu ludźmi, co do zasady jest przestępstwem transgranicznym. Dlatego jednym z założonych celów dysertacji jest kompleksowa analiza zjawiska handlu ludźmi oparta o koncept przestępstwa transgranicznego, jako jednej z wiodących hipotez badawczych, wymagającej naukowej weryfikacji poprzez analizę przepisów, danych raportowych i przeprowadzone badania empiryczne. Dla właściwej systematyzacji autor wskazuje uwarunkowania handlu ludźmi na tle zarówno historycznym jak i społecznym, sięgając do etiologii, dorobku myśli kryminologicznej i wiktymologicznej, oraz wskazując podstawowe regulacje prawne, a zwłaszcza analizę kodeksowej definicji handlu ludźmi na tle porównawczym. Istotne jest również wskazanie podstawowych form wykorzystania ofiar handlu ludźmi i ich analiza w odniesieniu do definicyjnych znamion. Przedmiotem badań jest również przestępstwo handlu ludźmi w jego kryminologicznym ujęciu, wraz z analizą profilu sprawcy lub sprawców oraz statystycznym obrazem w ujęciu globalnym i regionalnym, wraz z rozmiarem i nasileniem zjawiska w Polsce. Takie ujęcie problematyki zmierza do odpowiedzi na pytanie: Jaki jest współczesny sprawca przestępstwa handlu ludźmi? Na czym opiera swoje metody werbunku? Jaki jest i na czym polega łańcuch transgranicznych powiązań przestępczych grup zajmujących się tym procederem? Dla klarowności i kompletności opracowania, rozważania pogłębiono o relacje przestępczości zorganizowanej z wybranymi formami handlu ludźmi.

Autor w sposób celowy mierzy się, w jego ocenie, ze zbyt wąskim podejściem

współczesnego sądownictwa wobec uznawania pozakodeksowych form wykorzystania w oparciu o uregulowania prawa europejskiego. Aby podjąć próbę odpowiedzi na postawione w rozprawie tezy o przyczynach transgraniczności przestępstwa handlu ludźmi, autor wnika w problemy identyfikacyjne ofiar handlu ludźmi, analizując kryminologiczny punkt widzenia struktury przestępstwa handlu ludźmi w odniesieniu sprawcy, czynu (etapów czynności sprawczych) oraz ofiary. W podjętych dywagacjach autor tworzy *modus operandi* sprawcy, wpisujący się w schemat przestępstwa transgranicznego. Wskazując wyznaczniki, podejmuje próbę opisu przestępstwa handlu ludźmi jako przestępstwa transgranicznego, dla właściwego współczesnego zrozumienia przyczyn i karnoprawnych skutków przestępstwa handlu ludźmi. W ślad za badawczą interpretacją analizowanych danych o ciągłym wzroście pracy przymusowej jako dominującej w Polsce formie wykorzystania głównie cudzoziemców, autor poszukuje i wskazuje na właściwe rozwiązania w tym zakresie, zarówno materialnoprawne (nowatorskie definicje), (klauzule niekaralności), (legalizacja pobytu) jak i pomocowe. Opierając się o wątek transgraniczny, autor celowo konfrontuje przestępstwo handlu ludźmi z przemytem ludzi, legalną oraz nielegalną migracją. Pokazuje, w którym miejscu przestępstwa zaczynają odrębny byt, przy wspólnym wstępnym sprawczym zachowaniu, a także kiedy przestępstwa te nawzajem się przenikają, stając się przyczynkiem na etapie późniejszego wykorzystania ofiary. Badając przyczyny transgraniczności omawianego przestępstwa, jego pogłębiona analiza przenosi się również na grunt ekonomii prawa. Handel ludźmi jako przejaw działalności gospodarczej w ujęciu ekonomicznym, w którym uczestniczą pośrednicy (handlarze ludźmi) oferujący nabywcom (przedsiębiorca), człowieka jako towar oraz jego zdolności, wygląd, kwalifikacje oraz wiek, swoiste *human trafficking business*. Ekonomia handlu ludźmi stanowi opisaną w pracy transgraniczną i międzynarodowy wymiar zysków, finansowanie grup przestępczych, wzajemne korelacje handlu ludźmi z innymi czynami przestępczymi, przyjęcie uzyskiwanych korzyści jako stałe źródło dochodu oraz pranie brudnych pieniędzy jako legalizacja zysków pochodzących z tego przestępstwa. W rozważaniach ekonomii handlu ludźmi w oparciu o przedstawione argumenty autor stawia pytanie: Czy handel ludźmi jest przestępstwem ekonomicznym?

Tematowi rozprawy podporządkowano jej strukturę. Przedmiotowa dysertacja składa się z 9 rozdziałów, opatrzonych wprowadzeniem i podsumowaniem. Pracę poprzedza wstęp zawierający nakreślenie założeń i planu pracy oraz zakończenie, w którym zawarto podsumowanie oraz ogólne wnioski natury teoretycznej i praktycznej.

Rozdział pierwszy podejmuje próbę określenia etiologii handlu ludźmi, poprzez wskazanie historycznych uwarunkowań zjawiska oraz jego przyczyn z perspektywy

społecznych uwarunkowań i współczesnych determinantów. W rozdziale autor analizuje doktrynalne teorie kryminologiczne i wiktymologiczne oraz współczesne kierunki, myśli i koncepcje kryminologiczne w zakresie zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi. Następnie autor dokonuje szerszego zdefiniowania pojęcia transgraniczności przestępstwa handlu ludźmi jako punktu wyjściowego do dalszych badań w tym zakresie. Nakreślając podstawowe kryteria w formie pytań autor podejmuje badawczą próbę zdefiniowania pojęcia „transgranicznego przestępstwa handlu ludźmi”.

W rozdziale drugim przedstawiono zjawisko handlu ludźmi z punktu widzenia polskich, europejskich i międzynarodowych rozwiązań prawnych. Analizie poddany został aspekt prawno - historyczny zjawiska, przedstawiający ewolucję prawa w zakresie zwalczania handlu ludźmi w różnych kulturach i systemach prawnych. W rozdziale dokonano analizy pojęcia handlu ludźmi w ujęciu polskich przepisów karnych w podziale na podmiot przestępstwa, stronę podmiotową, przedmiot ochrony i stronę przedmiotową. Dokonano również analizy porównawczej obowiązujących w Polsce i na świecie przepisów karnych dotyczących przestępstwa handlu ludźmi i ich wzajemnych relacji oraz oddziaływania, w tym implementacji do porządków krajowych rozwiązań prawa międzynarodowego. Przedmiotem szerszej analizy objęto również rozważania na temat zbiegu przestępstw i przepisów ustawy.

Trzeci rozdział traktuje o typologii handlu ludźmi. Przedstawione zostają w nim kodeksowe formy wykorzystania włącznie z handlem dziećmi jako największym wyzwaniem zarówno w zakresie identyfikacyjnym, jak i jurydycznym. Wychodząc od wykorzystania ofiar handlu ludźmi w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, poprzez wykorzystanie w prostytutce, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, analizie poddane zostają również takie formy jak żebractwo oraz wykorzystanie w celu pozyskania komórek tkanek lub narządów ludzkich wbrew przepisom ustawy, zwane potocznie handlem organami. Na kanwie przedstawionych międzynarodowych definicji dotyczących handlu dziećmi autor w ślad za innymi badaczami zjawiska, stawia postulat *de lege ferenda* utworzenia kwalifikowanego typu przestępstwa handlu dziećmi w polskim prawodawstwie karnym. Tworząc kryminologiczny i wiktymologiczny obszar badawczy autor sięga do wskaźników identyfikacyjnych w odniesieniu ogólnym jak i indywidualnym dla głównych form wykorzystania, przedstawiając je jako skuteczne narzędzie kryminologiczne.

W czwartym rozdziale dokonano prawnej analizy kryminologicznych aspektów handlu ludźmi. Badaniom poddano istotne elementy zachowania sprawcy jako sposobu działania w kontekście przestępstwa transgranicznego. Dokonano również statystycznej oceny zjawiska handlu ludźmi zarówno w ujęciu globalnym jak i regionalnym (unijnym) w oparciu

o najbardziej aktualne raporty w tym zakresie. Przeanalizowano kompleksowo rozmiary i nasilenie zjawiska handlu ludźmi w Polsce w oparciu o trychotomię podziału, jako kraju pochodzenia ofiar, tranzytowego i docelowego wykorzystania. Rozdział zawiera również pogłębione rozważania dotyczące relacji przestępczości zorganizowanej z wybranymi formami handlu ludźmi.

Rozdział piąty ujmuje fenomenologię handlu ludźmi. Autor dokonuje pogłębionej analizy współczesnych kryminologicznych form handlu ludźmi wśród których zarówno w doktrynie, orzecznictwie, aktach prawa międzynarodowego jak i praktyce autor odnajduje jako formy handlu ludźmi takie przestępcze zachowania jak: wyłudzenie kredytów i świadczeń socjalnych, zmuszanie do zawierania fikcyjnych małżeństw, niewolnictwo domowe i eksploatacja kryminalna, co nie oznacza jednak katalogu zamkniętego. Znaczna część rozdziału traktuje o odróżnieniu przestępstwa handlu ludźmi od przemytu ludzi, legalnej i nielegalnej migracji a także korelacjach pomiędzy wzrostem imigracji ekonomicznej a wykorzystaniem ofiar handlu ludźmi do jednej z form handlu ludźmi jaką jest praca przymusowa. Istotnym pomijanym współcześnie akcentem analizy zjawiska handlu ludźmi jest badawcze spojrzenie wpływu jaki ma na nie współczesna migracja klimatyczna.

Szósty rozdział zawiera opis, analizę i wyniki przeprowadzonych przez autora badań empirycznych w postaci badań aktowych postępowań karnych w sprawach o czyn z art. 189a § 1 k.k., będących przedmiotem rozpoznania przez Sąd Okręgowy w Gdańsku za lata 2010 – 2021 oraz wyroków sądowych. Nakreślone w rozdziale I pojęcie „transgranicznego przestępstwa handlu ludźmi” autor zestawia ze stanem faktycznym analizowanych spraw i wyroków celem wygenerowania wniosków badawczych i odpowiedzi na jedno z zasadniczych pytań dysertacji, brzmiące: Jakie parametry musi spełniać przestępstwo handlu ludźmi, aby można było uznać go za przestępstwo transgraniczne? Z przeprowadzonych badań wynika wprost, iż wszystkie analizowane sprawy w oparciu o przyjęte kryteria spełniają nakreśloną definicję przestępstwa transgranicznego.

W rozdziale siódmym podjęto temat ekonomicznych aspektów handlu ludźmi w ujęciu prawnym, w kontekście transgraniczności. Omówiony zostaje w nim wymiar zysków, finansowanie grup przestępczych z nawiązaniem do typizacji zachowań towarzyszących handlowi ludźmi w postaci uzyskiwania z procederu stałego źródła dochodu oraz legalizacji zysków znane jako pranie brudnych pieniędzy, włącznie z ich lokowaniem poza krajem wykorzystania ofiary. Autor zwraca również uwagę na ekonomiczne koszty asygnowane dla wsparcia i reintegracji ofiar, skłaniające do spojrzenia na handel ludźmi przez pryzmat teorii ekonomicznej.

Rozważania zawarte w rozdziale ósmym oscylują wokół problematyki wiktyologii przestępstwa handlu ludźmi. Autor analizuje podatność ofiar handlu ludźmi oraz ich potencjał wiktymogenny. W pogłębionej analizie przepisów prawnych autor dowodzi o odpowiedzi polskich regulacji prawnych na ponadgraniczny status osoby wykorzystanej. Cudzoziemiec pokrzywdzony przestępstwem handlu ludźmi ma w polskich regulacjach prawnych istotne rozwiązania, czyli dobre praktyki, pozwalające na pomoc i wsparcie w wielu gałęziach prawa.

Rozdział dziewiąty zamykający rozważania, traktuje o transgranicznym charakterze walki z przestępstwem handlu ludźmi na płaszczyźnie współpracy instytucjonalnej na szczeblu krajowym, europejskim i międzynarodowym. Jest to swoistego rodzaju współdziałanie transgraniczne.

W zakończeniu przedstawiono najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań. Zaprezentowano ocenę aktualnych rozwiązań prawnych wobec współczesnych, rozwijających się form wykorzystania ofiar handlu ludźmi. Konkludując przeprowadzone badania, autor formułuje konkretne postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda* odnoszące się do reformy prawa, jego instytucji oraz narzędzi w kontekście transgranicznym stanowiącym przedmiot niniejszej rozprawy.